

Lélek és lelkiismeret I.

1. A lélekről bevezetőként

A lélek szóra annyi értelmezés rakódott, hogy tudománya, a lélektan már nem is kedveli a használatát. Helyette inkább az elme, vagy a tudat fogalmát állítja központi vizsgálata tárgyául. A vallások, és filozófiák pedig a szellem ideáját kötik a lélekhez, szembe állítva a test fogalmával. Nekem egyre határozottabban formálódó elképzelésem van a lélek mibenlétéről, és nem idegenkedem a lélek szó használatától, sőt nagyon jó kifejezésnek tartom. Ezzel az elnevezéssel különböztetem meg az emberi elme és tudat minőségileg új megjelenési formáját az állatvilágban már megtalálható értelmi, tudati kezdeményektől. Szerintem **az emberi lélek megjelenése jelentőségében csak ahhoz a változáshoz hasonlítható, amikor az élettelen világból kiemelkedett az élet.** Mindkét változás olyan hatalmas ugrás a rendszerek szervezettségét, bonyolultságát tekintve, hogy nem hasonlíthatóak a közbülső minőségi változásokhoz.

A saját elgondolásom jelenleg csak munkahipotézis, de jól kapcsolódik az információról kialakult elképzeléseimhez. Mi több, a lélek fogalmát az információ fogalmából eredeztetem. Megközelítésem szoros rokonságot mutat Arisztotelész egyik lélek-értelmezésével, bár attól lényeges pontokban eltér. Érdekes, hogy Arisztotelésznek ez a definíciója¹ lényegét tekintve megegyezik az általam adott információ-értelmezéssel. Így, érthető, miért beszél lélekről – Platontól eltérően – minden élőlény esetében.

Visszatérve saját lélek-értelmezésemhez, mindenekelőtt azt szeretném leszögezni, hogy **a lélek aktuálisan létező² entitás.** Lehetséges, hogy mindig valamiféle médián – azaz hordozón, vagy „anyagi pontokon” – valósul meg a léte, de lényege, sőt létezése független a hordozójától. Az eddig megfogalmazottak megegyeznek az információról írt elképzeléseimmel³. **A lélek azonban az információnak egy olyan magasan szervezett**

¹ „Ha így áll a dolog, világos, a hogy a lelki tulajdonságok: *anyagban lévő törvényszerűségek.*” Arisztotelész, Lélekfilozófiai írások, Európa Könyvkiadó, 1988, Steiger Kornél fordítása. Mivel az „anyagban lévő törvényszerűségek” kifejezés csak itt fordul elő a fordító szerint az Arisztotelészi életműben, ezért az adott görög „enhülosz logosz” kifejezés fenti fordítását magyarázandónak tartja a fordító. Nagyon hálás vagyok ezért a kommentárért, mert egyrészt kulcsfontosságú a kifejezés számomra, másrészt az érvelést kielégítőnek tartom. Így már kevésbé kételkedem abban, hogy Arisztotelész valóban a létezők információs tartalmát – azaz elemeik kapcsolódásának törvényszerűségeit – tekinti a lélekként az egyik definíciójában.

² Ahogy Arisztotelész fogalmaz: „valami teljesültség”.

³ Lásd „*Fülep Lajos kapcsán a tartalomról és a formáról, Másképp: az információról*” szóló kis blog-bejegyzésemet.

formája, amely ugyan kialakulásában az élő testhez kötődik, de teljesen kifejlődve el tud szakadni attól a testtől, melyen kifejlődött.⁴

Mielőtt tovább részletezném a lélek-elképzelésemet, érdemes megvizsgálni a **lelkiismeret** mibenlétét. Ez a fogalom szintén sokértelmű, én azonban csak kétféle értelmezését látom indokoltnak, és mindkettőt egymástól függetlenül igaznak vélem: **egyik értelmében a lélek ismeretét jelenti, azaz egyfajta önismeretet, valamint a lélek által megszerzett ismereteket a világról, tehát valamiféle transzcendentális úton megszerzett információt.**

2. Kolakowski a lelkiismeretről

Kedvenc filozófusomat, Kolakowskit idézem:

*„A lelkiismeret nem elvekből, doktrínákból, ideológiából tevődik össze, sokkal inkább az érzékenység mezeje, egyfajta belső «legfelső bíróság», amelynek jelenlétét jól ismerjük, hisz a tapasztalatban valósul meg, parancsol valamit, vagy tilt. A doktrínák vagy igazak, vagy tévesek, vagy helyesek, vagy nem, a parancsok és a tilalmak viszont egyszerűen adottak: események, amelyek a tudatunkban történnek.”*⁵

Nagyon jó megközelítésnek tartom Kolakowski véleményét; mert két igen lényeges tulajdonságát írja le a lelkiismeretnek. Az egyik az, amit fentebb én is megfogalmaztam: **a lelkiismeret által információhoz jutunk.** A másik sajátosgot akár titokzatosnak is nevezhetném: a lelkiismeret működése esemény-szerű; valamiféle **választás történik, pontosabban értékítélet fogalmazódik meg általa.** Amit itt Kolakowski még nem fűz hozzá az az, hogy ennek a történésnek a háttere általában nem tudatos, sőt a benne megfogalmazott értékítélet nem feltétlenül kapcsolódik az egyén vélt önnön érdekeihez. Ahogy Kolakowski később megfogalmazza:

*„Ahhoz, hogy eltűnjünk a lelkiismeret kérdésén, nem kell eldöntenünk, hogy isteni, biológiai vagy társadalmi eredetű-e, avagy netán mindhárom forráshoz köze van, de próbaképpen tegyük fel, hogy mi magunk, azaz mindegyikünk hozzuk meg e döntéseket és parancsokat; úgy tűnik azonban, hogy mégsem áll hatalmunkban saját nézőpontunk szerint változtatni rajtuk: bár én fogalmazom meg őket, úgy szólnak bennem, mint egy személytelen felügyelő; az én belső tapasztalatom részei, mintegy az énem részei, mégis külső, független erő.”*⁶

Kolakowski tehát nem dönt, és nem is tartja szükségesnek a lelkiismeret eredetének meghatározását, hangsúlyozza azonban egyfajta függetlenségét attól a személytől, akiben „működik”.

3. Jung a lelkiismeretről

Hasonlóan független értékítéletként fogalmazza meg a lelkiismeret hangját C. G. Jung:

⁴ Ez utóbbi nem jelenti feltétlenül, hogy ne lenne valamilyen hordozója. Itt hasonló problémába ütközünk, mint a fizikai elméletek az éter létének kérdésében.

⁵ Leszek Kolakowski, Újabb kis előadások nagy kérdésekről, A lelkiismeretről.

⁶ Uo.

„Ha a lelkiismeret ismeret, akkor nem a tapasztalati alany az ismerő, hanem az ekként megjelenő tudattalan személyiség, amely – minden jel erre vall – úgy viselkedik, mint tudatos szubjektum.”⁷

Majd ezt írja Jung:

„Bár tudjuk, hogy a tudat, és annak tartalmai a psziché módosítható részét képezik, de minél mélyebbre próbálunk a tudattalan psziché területére legalább közvetetten behatolni, annál erősebb lesz az a benyomásunk, hogy autonóm lényel van dolgunk. Sőt mi több, meg kell vallanunk, hogy legjobb nevelési és kezelési eredményeink ott mutatkoznak, ahol a tudattalan együttműködik velünk, azaz ahol behatásunk célja megegyezik a tudattalan fejlődési tendenciával – s megfordítva: legjobb módszereink és szándékaink ott vallanak kudarcot, ahol a természet nem siet a segítségünkre.”⁸

4. Kolakowski vs Jung

Jung tehát **próbálkozik a lelkiismeret eredetének meghatározásával, és ezt valamifajta tudattalan személyiségben véli megtalálni.** Számomra ez nem az eredet megtalálását jelenti, pusztán a lelkiismeret forrásának új névvel való ellátását. Nekem legalábbis fogalmam sincs arról, hogy mi, illetve ki lehet a „tudattalan személyiség”. Szerintem mind a személyes, mind a kollektív tudatalatti Jung-féle körülírása azt a – kimondatlan – feltételezést foglalja magában, hogy az ember személyes, és ősi kollektív tudást örökölt, ami tudat alatt munkál benne⁹. Kolakowski ezt vitatja – szerintem helyesen – amikor a fent idézett álláspontja szerint a „lelkiismeret nem elvekből, doktrínákból, ideológiából tevődik össze, sokkal inkább az érzékenység mezeje...”. Annál inkább sem lehet ősi örökség a lelkiismeretként megjelenő tudattalan, mert **a lelkiismeretben megfogalmazott értékítélet igen magasrendű etikai ítélet, ami inkább a jövőbeli értékek vetülete, mintsem a távoli múlt primitív értékeinek maradványa.** Összefoglalva tehát a lelkiismeret működése során tapasztalok, érzékelek valamit, ami parancs-, vagy tanács-jellegű, és bizonyos szempontból tőlem független. Valamilyen cselekvési szituációban – egy, a tudatos énemtől független erő tiltásaként vagy ösztökéléseként megjelenő – lelkiismeret szava a szabad akaratom gátlását jelenti, azaz a választás már nem a tudatos énemé, hanem egy, a tudatom által ismeretlen erőé. Ha mégis a lelkiismeretem parancsa ellen teszek, akkor **lelkifurdalással leszek büntetve.** Így sok személyes tapasztalatot szerzek arról, hogy jobb, ha hallgatok a lelkiismeret szavára, és ha megszólal, akkor általában feladom a szabad választás jogát. **A szabad választásom adománya akkor sérül a legkevésbé, ha a lelkiismeretem nem direkt parancsot ad, hanem csak tilt valamilyen cselekvést.** Ekkor ugyanis csak egyetlen lehetőség kerül kizárásra, a többi lehetőség közül szabadon választhatok. Ez eszembe juttatja Szókratész daimonionját.

⁷ C. G. Jung, A lelkiismeret lélektani szempontból

⁸ Uo.

⁹ Más magyarázata is lehet ennek a bennünk munkálkodó személyes, és kollektív tudatalattinak, főleg, ha Jung módjára személyiségnek gondoljuk. Ez azonban olyan szkizofréniás személyiség többszöröződést jelentene, hogy ettől a verziótól eltekintek. Én egy harmadik verziót tartok valószínűnek, és a későbbiekben ezt a vélekedésemet fogom megindokolni.

5. Szókratész daimonion-ja

Ismét Jungot idézve:

„A lelkiismeret önmagában véve autonóm pszichikus faktor. ... A pszichikus elem autonómiája a primitív embernek démoniség- és mágiagyanus, amit természeti népeknél teljesen elfogadhatónak találnak. De ha jobban odafigyelünk, máris fölfedezzük, hogy az antik kultúremléknek is, mint amilyen Szókratész volt, megvolt a maga daimonion-ja, s ahogy akkoriban általános volt az emberfölötti lényekbe vetett természetes hit, melynek tárgyairól manapság azt feltételezzük, hogy kivetített tudattalan tartalmak perszónifikációit jelenítették meg. Ez a hit elvben nem veszett el, hanem még ma is hat a legkülönbözőbb alfajokban, mint példának okáért annak feltételezésében, hogy a lelkiismeret Isten szava... Mindezen megjelenési módokban az a tény fejeződik ki, hogy a morális reakció autonóm dinamikának felel meg, amelyet más-más módon neveznek el: lehet daimonion, őrangyal, «jobbik én», szív, belső hang és belső vagy magasabb rendű ember. Tőzsomszédságában, vagyis a pozitív, úgynevezett «igazi» lelkiismeret mellett, ott áll a negatív, úgynevezett «hamis» lelkiismeret, s úgy hívják, hogy ördög, csábító, kísértő, gonosz szellem stb.»¹⁰

Most nem megyek bele annak elemzésébe, hogy az úgynevezett „kivetített tudattalan tartalmak perszónifikációinak” nem sok értelmét látom, mert amint korábban említettem, nem hiszek abban, hogy az ember öröklötten rendelkezik személyes, és ősi kollektív tudással. Amit Jung nem említ a fenti idézetében, az Szókratészszel kapcsolatos, és szerintem nagyon fontos a lelkiismeret megítélésében. **Szókratész többször hangsúlyozta** – Platon, Xenophón, Plutarkhosz visszaemlékezései szerint – hogy **daimonion-jának hangja belső hang, gondolati, és mindig tiltó**. A tiltás-jelleg a legérdekesebb számomra, hiszen ez – amint fentebb megfogalmaztam – a szabad akaratot alig korlátozza. A szabad akaratról, annak evolúciós, és információelméleti fontosságáról még írni fogok¹¹, most csak annyit, hogy Szókratész daimonion-jának Szókratésztól független, külső¹² és magas értékrenddel bíró személyként való létezését számomra igen nagymértékben valószínűsíti, hogy tanácsai kizárólag tiltóak voltak.

6. Agy vs lélek

A legfontosabb állításom a lélekről az, hogy önálló entitásként létezik, a testekhez való kötöttsége ideiglenes, egyfajta evolúciós folyamat során valósul meg. Fölmerülhet valakiben a lélek testhez kötöttségével kapcsolatban az agyi folyamatok meghatározó jellege, hiszen agysérülések után a lelki folyamatok is abnormálisan zajlanak. Ezt elképzelhetőnek tartom oly módon is, hogy az agy – hasonlóan az érzékszervekhez – a kívülről és belülről jövő információk „elő-feldolgozója”. Ezért megtévesztőek az agy sérülései; a lélek viselkedésén csak azért változtatnak, mert hamis információval látják el. Kevesebb, vagy hibás információval nem tud ugyanúgy „működni” a lélek. Ez a viselkedés-változás azonban nem jelenti azt, hogy a lélek az agyban szerveződött anyag terméke lenne. Pusztán azt jelenti, hogy

¹⁰ Uo.

¹¹ Már megjelent az írás „A szabadságról és a szabad akaratról” címmel.

¹² Természetesen itt a „független” és „külső” szavak nem túl helytállóak.

amikor a testi kötöttség még erős, akkor az agy a lélek egyik lényeges információszolgáltatója, és ha az agy sérül, akkor a lélek működése is abnormálissá válik.

Az agy és a lélek kapcsolatára inkább csak hasonlatokat említek most:

- Az agy és érzékszervei valamint a lélek kapcsolata olyan, mint a földben lévő mag, amiből kicsirázik valami teljesen új, egy csíra, amely növekedtében gyorsan eléri a földfelszínt, és ott terebélyesedik ki igazán. A mag a föld alatt van, az anyag börtönében, a csírával megindul egy fejlődés, amely eléri egy légnemű közeg¹³ szabadságát. Hosszú ideig a mag táplálja a növényt, miközben önmaga elenyészik. Így táplálja az agy a lelket információval, majd az agyhalál pillanatában a léleknek már készen kell állnia arra, hogy a közben kialakult transzcendentális információcsatornáin keresztül – ezek egyike lehet a lelkiismeret, mely által – „élelemhez” jutva elkezdje az általunk ismert anyag kötöttségeitől mentes úgynevezett „szellemi” életét. A „szellemi” élet alatt messze nem annak a testetlen lénynek az életét értem, amiről ezeregy módon fantáziáltak már, hanem egy minőségileg új formában való kiteljesedését az eddig testbe zárt léleknek.
- A lélek úgy van elzárva igazi világtól, melyre megszületni a test halálának pillanatában fog, mint a magzat anyja méhében a külvilágtól. A magzathoz is átszűrődnek bizonyos hangok egy másik világból, de csak homályosan, általában kellemesen, néha zavaróan.

7. Gondolataink

A „*Beszéd vs gondolkodás*” című írásomban már írtam a gondolatokról, melyeket lelkünk egyik építőkövének gondolom. Már ott megfogalmaztam, hogy a gondolatok megfigyelése az alábbi tapasztalatokat hozta számomra:

- A gondolatok nem, vagy csak **alig szabályozhatóak**.
- A gondolatok szabályozhatósága inkább **a köztük való választásban valósul meg**.
- Egy-egy **gondolatnak erőssége** van.
- Egy-egy érdekes információhoz jutás során felvillanó **gazdag gondolatsziporka** nemcsak új ötleteket, és asszociációkat (azaz régi információkhoz való kapcsolódásokat) tartalmaz, de **az érzések egész skáláját** is életre keltheti.
- A jól megfogalmazható gondolatok előképe egy még nehezen kifejezhető érzés, így ezeket **az érzéseket is gondolatoknak tekinthetjük**, és ez valami módon kapcsolatban áll a gondolatok erősségével. Mondhatjuk, hogy **a gondolatok erőssége az érzésektől az igen határozott gondolatokig fut be egy bizonyos skálát**.

¹³ Ez a „légnemű közeg” a lélek esetében valamiféle új információ-hordozó, de az is lehet, hogy a média szükségtelen, mint az elektromágneses hullámok elképzelésénél az éter léte.

- A lelkiismeret léte mellett az **intuíción tapasztalatok** azt a **lehetőséget** vetik fel, hogy **az emberi információfeldolgozás nemcsak önmagunkban zajlik**.

A „*Beszéd vs gondolkodás*” cikkben azt is megfogalmaztam, hogy a nem hiszek abban, hogy valamennyi gondolatunk csak a sajátunk lenne, elsősorban eredetüket tekintve nem.¹⁴ Az igaz, hogy választásainkkal mi magunk döntünk a lelkünk építőköveiről, de az építőkövek a legtöbb esetben nem a személyes tulajdonunk. Kizárólag a fizikai környezetből vett információk agyi feldolgozásából származó gondolatok eredeztethetőek tőlünk, illetve a választásaink következtében létrejövő új információk.

8. Összefoglaló a lélekről és a lelkiismeretről

Véleményem szerint **a lélek egy minőségileg új formája a bonyolult szerveződéseknek**, és emberi létünk során alakul ki, majd éri el azt az – általunk eddig ismert – legösszetettebb formát, amely számára egyre szűkösebbek az anyagi világ kötöttségei. Érzékszerveink, és agyunk által feldolgozott információkon túl már testi életünk során bekapcsolódik a lélek **egy testinek egyáltalán nem mondható, transzcendentális kommunikációs hálózatba, és ezen a csatornán keresztül szerzett információ az, amit lelkiismeretnek hívunk**. A lelkiismeret érzelmekkel és valamiféle belső hangon megfogalmazott – általában tiltó – ösztökéléssel jelenik meg egy cselekvési szituációban. Egy korábbi blog-bejegyzésben¹⁵ írtam arról a régi ötletemről, hogy **az érzelem is tudás**, csak az ismeret itt más jellegű. Valamiféle **mikro-információk statisztikus összegzésének képzelem az érzelmi folyamatot**. Így összefoglalóan mondhatom azt, hogy **a lelkiismeret kétfajta tudás átadásával befolyásol bennünket**.

Ezek a gondolatok a lélekről és a lelkiismeretről jobbára fantáziálások, de el kell valahogyan indulni, ha meg akarjuk érteni a mibenlétüket.

¹⁴ Ez a megállapítás szoros kapcsolatban van a gondolatok információs jellegével, és azzal, hogy az információ csak ideig-óráig birtokolható. Erről írtam már egy keveset az „*Információvédelem vs nyilvánosság*” című írásomban.

¹⁵ „*Gondolatok hordaléka egy blogban, avagy értelem és érzelem*”